

Martinek, Swietlana

Opozycja 'swój'/'obcy' w świadomości współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury ukraińskiej

---

Etnolingwistyka 20, 281-296

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Swietlana Martinek
(Lwów)

OPOZYCJA *SWÓJ* / *OBCY* W ŚWIADOMOŚCI
WSPÓLCZESNYCH RODZIMYCH UŻYTKOWNIKÓW
JĘZYKA I KULTURY UKRAIŃSKIEJ

Autorka bada opozycję *swój / obcy* w świadomości współczesnych nosicieli ukraińskiego języka i kultury. Badania są ukierunkowane kognitywnie. Ich celem jest ujawnienie archetypicznych refleksów fragmentu starego systemu semiotycznego i zmian, jakie zaszły w korelacyjnych strukturach konceptualnych współczesnych nosicieli ukraińskiego języka i kultury. Analizy prowadzono na podstawie eksperymentu skojarzeniowego. Otrzymane dane z jednej strony świadczą o istotności danej opozycji dla współczesnych nosicieli języka i kultury, z drugiej zaś pozwalają ujawnić procesy zachodzące w korelacyjnych strukturach konceptualnych: rozszerzenie i liczne zmiany w sferze *swojego* i *obcego*, obecność w obrębie ukazanej opozycji różnorodnych przeciwstawień i aktywne wzajemne zależności między członami tych przeciwstawień. Reakcje skojarzeniowe pozwalają wyeksplikować przede wszystkim związki między członami opozycji *swój / obcy* z przestrzennymi przeciwstawieniami *bliski / daleki*, *dom / las*, co pozwala mówić o funkcjonowaniu powiązanych klastrów wewnątrz całościowego systemu opozycji. W artykule analizowane są także procesy zachodzące w systemie opozycji binarnych (jak np. rozwój asymetrii lub rozszerzenie sfery jednego z terminów opozycji) i genderowe odmienności w konceptualizacji *swojego* i *obcego*. Samo istnienie opozycji binarnych, rozmaicie hierarchizowanych w różnych kulturach, jest wynikiem oddziaływania mechanizmu kognitywnego o charakterze uniwersalnym. I tak, koncentryczność w strukturuwaniu *swojej* i *obcej* przestrzeni rozpatrywana jest jako rezultat współdziałania procesów generalizacji i specjalizacji z mechanizmem kognitywnym, odpowiedzialnym za formowanie opozycji binarnych.

„Nieświadome jako całokształt archetypów jest osadem tego wszystkiego, co ludzkość przeżyła aż do jej najciemniejszych początków. Ale nie jest to martwy osad, nie jest to porzucone pole ruin, lecz żywy system reakcji i dyspozycji, który w niewidzialny, a dlatego w bardziej skuteczny sposób, określa życie indywidualne”.

(K.G. Jung 1993: 131)

Trudno jednoznacznie określić, kiedy ludzkość po raz pierwszy rozpoczęła studiowanie (dualnych) przeciwieństw. Myśl europejska niejednokrotnie odwoływała się do nich w różnych okresach swojego rozwoju: poczynając od filozofów antycznych¹, średniowiecznych alchemików² aż do lingwistów, psychologów, etnologów ostatnich wieków.

Z jednej strony, pojęcie opozycji odgrywa fundamentalną rolę w fonologicznej koncepcji praskiej szkoły lingwistycznej, opracowanej przez Trubieckiego i Jakobsona w latach 30-tych XX w. i wywodzącej pojęcie fonemu od pojęcia opozycji fonologicznej.³ Z drugiej strony, Jung (1946/2002: 49) pisał o „zestawie wzorców świadomości”, wśród których jako najwyrazistsze cechy wyodrębnił „chaotyczną różnorodność i porządek; dualność; **opozycje światła i ciemności**,

¹Tak, jeszcze Arystoteles w swej *Metafizyce* pisał o tym, że pitagorejczycy wyróżnili „dziesięć podstawowych par przeciwieństw: granica i bezkres, nieparzyste i parzyste, jedność i wielość, prawe i lewe, męskie i żeńskie, spokój i ruch, proste i krzywe, światło i ciemność, dobro i zło, kwadratowe i podłużne”, a Alkmeon twierdził, że „większość właściwości, z którymi mają do czynienia ludzie, tworzą pary, mając na myśli w odróżnieniu od tych pitagorejczyków nie określone przeciwieństwa, a pierwsze lepsze pary, na przykład: białe — czarne, słodkie — gorzkie, dobre — złe, wielkie — małe” (Arystoteles 1976: 76). U Parmenidesa — przedstawiciela szkoły elejskiej — mamy binarne opozycje bytu i stawania się, wiedzy i opinii, czasu i wieczności (Parmenides 1989).

²Analizując symboliczny język tekstów alchemicznych, K. G. Jung (1956/1997: 19) wyodrębnia w nim system psychicznych przeciwieństw: „Czynniki tworzące *coniunctio* przedstawiane są jako przeciwieństwa, będące jednocześnie przeciwstawiane sobie siłą swej wzajemnej wrogości, i przyciągające się nawzajem siłą swego wzajemnego zakochania. Najpierw tworzą one dualność; na przykład przeciwieństwami są: *humidum* (wilgotne) — *siccum* (suche), *frigidum* (chłodne) — *calidum* (ciepłe), *superiora* (wyższe) — *inferiora* (niższe), *spiritus / anima* (duch / dusza) — *corpus* (ciało), *coelum* (niebo) — *terra* (ziemia), *ignis* (ogień) — *aqua* (woda), *agens* (aktywny) — *patiens* (pasywny), *volatile* (lotne) — *fixum* (twarde), *pretiosum* (kosztowne, drogie; oraz *carum*, ‘miły’, mile) — *vile* (tani, zwykły), *bonum* (dobry) — *malum* (złośliwy), *manifestum* (otwarte) - *occultum* (okultystyczne oraz *celatum*, skryte), *oriens* (Wschód) — *occidens* (Zachód), *vivum* (żywe) — *mortuum* (martwe, inercyjne), *masculus* (męski) — *femina* (żeński), *Sol* (Słońce) — *Luna* (Księżyc). Często polarność stanowi quarterner (czwórkę), kiedy dwie pary przeciwieństw krzyżują się nawzajem, jak to ma to miejsce z czterema żywiołami i czterema cechami (wilgotny, suchy, chłodny, ciepły), czy z czterema kierunkami i porami roku, wskutek czego powstaje krzyż jako emblemat czterech elementów i symboli podniebnego świata.” (Jung 1956/1977:19)

³Z tego, że całokształt opozycji, w które wchodzi dana jednostka, odgrywa decydującą rolę w jej identyfikacji, dobrze zdawał sobie sprawę już Jan Baudouin de Courtenay (1894), którego idee miały niewątpliwie wpływ na przedstawicieli praskiej szkoły lingwistycznej (zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 308; Wowk 2001).

górnego i dolnego, prawego i lewego (podkr. S.M.); połączenie przeciwieństw w trzecim; kwaterność (kwadrat, krzyż); obrót (kolisty, sferyczny) i w końcu proces wycentrowywania i rozmieszczenie wzdłuż promienia, które zazwyczaj towarzyszyło niektórym systemom kwaterności⁴. Te idee miały ważny wpływ na C. Levi-Straussa (zob. Levi-Stross 1958/2001), który przeniósł binarne opozycje do etnologii i wykorzystywał je jako narzędzie, pozwalające wykazać i wyjaśnić fundamentalne struktury świadomości i kultury człowieka.

Jednak w pracach Derridy (szczególnie w: Derrida 1977) metoda binarnych opozycji została gruntownie skrytykowana. Główne dążenie zaproponowanej przez Derridę metody dekonstrukcji polega na tym, żeby przenicować tradycyjne opozycje binarne dyskursu zachodniego, wykryć w nich asymetrię, zmiany w hierarchii ich członów i przesunięcia biegunów, często przybierające postać ich nowego i rozszerzonego określenia. W tym celu wprowadza on trudne do zdefiniowania pojęcie *Différance*, które, dzięki zmienionemu zapisowi wyrazu *différence*, oznacza już nie po prostu pewną różnorodność, lecz to, co można nazwać źródłem różnorodności, procesem ich powstawania, grą różnorodności.

Jak się wydaje, dekonstrukcja nie znosi opozycji binarnych, lecz zmusza badacza do patrzenia na dane zjawisko w nowy sposób, głębszej analizy jego istoty, przyczyn i zachodzących zmian. Kognitywizm natomiast otwiera nowe perspektywy w badaniach nad binarnymi opozycjami, ponieważ jest on nastawiony na analizę struktur reprezentacji wiedzy w świadomości człowieka i ich odzwierciedlenie w języku.

Według Iwanowa i Toporowa (1965: 216–217)⁴, tego rodzaju badania mogą przyczynić się „szczegółowego wyjaśnienia związków pomiędzy różnymi przeciwieństwami”, „wyjaśnienia warunków usunięcia (neutralizacji) ustalonych przeciwstawięń i odpowiednio sytuacji, przy których niezbędne [...] okazuje się wprowadzenie nowego przeciwieństwa” oraz wyjaśnienie tego, w jakiej mierze „opozycje dawnych systemów semiotycznych zachowują się (w postaci archetypów, dziedziczonych czy formowanych przy pomocy języka schematów prymitywnych itp.) dla późniejszych epok”. Cel badania polega więc zarówno na wykazaniu archetypowych refleksów dawnego systemu, jak i na ustaleniu zmian w strukturach świadomości współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury ukraińskiej.

⁴Por. także Tolstaja (1987: 170) o konieczności udzielenia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób łączą się ze sobą przeciwieństwa parzyste wewnątrz samego systemu.

Uzasadnienie metody

Rozwój lingwistyki ostatnich lat świadczy o wysokim wzroście zainteresowania problematyką relacji zachodzących między językiem a poznaniem człowieka. Jednak w badaniach kognitywistycznych spora część wniosków opiera się na językowej intuicji badacza. Co więcej, Newman (1996: XI) uważa, że lingwistyka kognitywna nie ma żadnej metodologii, którą by mogła nazwać swoją. Mimo że metoda introspekcji lingwistycznej, która jest szeroko stosowana w badaniach kognitywistycznych, pozwala osiągać cenne rezultaty, coraz więcej badaczy zwraca uwagę na konieczność dowiedzenia psychologicznej relewancji tych wyników przy pomocy metod eksperymentalnych [patrz. Czenki 1996 i zwłaszcza Talmy 2003: 5].

Metodą taką jest eksperyment skojarzeniowy (dalej ES). Główne komplikacje, powstające przy jej stosowaniu, dotyczą interpretowania uzyskanych rezultatów. W nauce podjęto niemało prób klasyfikacji reakcji skojarzeniowych (zob. przegląd Goroszko 2001). Jednak, jak zaznacza Slobin (1976: 141), „klasyfikacje te są bardzo błyskotliwe, choć nie jest całkiem jasne, jakie wnioski można z nich wyciągnąć, jak określa się ich podstawy i jakie są ich granice”, a ich autorom „pozostaje tylko wznieść ręce do nieba i zawołać: *Prawdopodobnie słowa są połączone między sobą przez mnóstwo niepojętych dróg*”.

Jest oczywiste, że reakcje skojarzeniowe mają nieprzypadkowy charakter. Ponieważ „relacje między formą a funkcją lingwistyczną odzwierciedlają struktury konceptualne i ogólne zasady organizacji kognitywistycznej” [Sweetser 1996: 4], można przypuścić, że są one również odzwierciedleniem korelatywnych struktur konceptualnych ludzkiej świadomości. Co więcej, w związku z tym, że struktury semantyczne charakteryzowane są w stosunku do domen kognitywnych (cognitive domains), należących do różnych aspektów profilowanej jednostki [Langacker 2002: 62], otrzymane reakcje pozwalają nie tylko eksplikować te struktury, ale i określać stopień ich wartości znaczeniowej dla rodzimych użytkowników języka i kultury.

Niniejsze badanie opiera się na rezultatach ES, przeprowadzonego z *native speakerami* języka ukraińskiego, dla których jest on językiem ojczystym — mieszkańcami obwodu wołyńskiego, zakarpackiego, iwanofrankowskiego, kijowskiego, lwowskiego, połtawskiego, rówieńskiego, tarnopolskiego, chmielnickiego i czerniowieckiego. Ankietę przeprowadzono wśród 102 respondentów płci męskiej i 114 płci żeńskiej. Każdy respondent otrzymał ankietę z pytaniami dotyczącymi płci, wieku i miejsca zamieszkania oraz listę wyrazów-bodźców, po odczytaniu których trzeba było podać pierwszy wyraz, jaki przychodzi im na myśl. Czas pracy z ankietami był ograniczony do 5–7 sekund dla każdego wyrazu-bodźca. Zarejestrowane reakcje zostały zbadane pod kątem wywołanych przez nie eks-

plikacji konceptualnych struktur świadomości rodzimych użytkowników języka i kultury.

Opozycje binarne w słowiańskim systemie semiotycznym

Jeszcze A. N. Afanasjew w pracy *Poetičeskie vovzrenija Slavjan na prirodu*, która ukazała się w druku w latach 1865–1869, zaznaczał, że filologia „doskonale potwierdza ... dualistyczny pogląd na zjawiska natury” (Afanasjew 1995: 49). Myśląc o przyczynach tego zjawiska, Afanasjew pisał, że dualizm „wypływał nie z moralnych żądań ducha człowieka, lecz wyłącznie z fizycznych warunków i ich różnego wpływu na organizmy żywe; człowiek nie miał innej miary, oprócz siebie, swych własnych korzyści i strat. Moralne podstawy powstają później i dołączają do już gotowych zasad dualizmu, wytworzonego przez prastare oddziaływanie natury. Wobec tego, nasi dalecy przodkowie, których krąg rozumienia był ograniczony do zewnętrznej, materialnej strony, całą różnorodność zjawisk naturalnych podzielili na dwie przeciwstawne siły” (Afanasjew 1995: 48).

Opisując starożytny system semiotyczny, W. Iwanow i W. Toporow (1965: 63–64) wyodrębnili w obrębie głównego przeciwieństwa „dodatniego i ujemnego stosunku do kolektywu i człowieka”⁵, serie częstszych przeciwstawień, które połączyli w następujące grupy:

I. Najbardziej ogólne i abstrakcyjne charakterystyki (1. szczęście — nieszczęście czy los — niedola, 2. życie — śmierć, 3. liczby parzyste — nieparzyste i wykorzystywanie abstrakcyjnie-lokalnego przeciwstawienia prawy — lewy, rozpatrywanego na płaszczyźnie wartościującej;

II. Charakterystyki, odpowiadające stosunkom przestrzennym: 4. prawy — lewy; 5. góra — dół, konkretyzowane w przeciwieństwach niebo — ziemia i możliwie 6a. ziemia — piekło, to znaczy królestwo podziemne, związane z orientacją pionową; 7. południe — północ, 8. wschód — zachód, związane z orientacją poziomą; 9. morze — ląd czy ląd — morze;

III. Charakterystyki, odpowiadające stosunkom czasowym, kolorom i żywiołom: 10. dzień — noc, 10a. wiosna — zima, 11. słońce — księżyc, 12. jasny — ciemny, konkretyzujące się w przeciwieństwach 12a. biały — czarny, 12b. czerwony — czarny; 13. ogień — woda, 13a. suchy — mokry, 13b. ziemia — woda;

IV. *swój* — *obcy*, niekiedy ucieleśniane w bardziej abstrakcyjnym, lokalno-socjalnym przeciwieństwie; 14a. bliski — daleki i 14b. dom — las; 15. męski — żeński; 16. starszy — młodszy, realizujące się w nieco innych niż poprzednie relacjach

⁵Por. także Afanasev (1995: 48, 49): „Wyrazy oznaczające światło, blask i ciepło jednocześnie służyły także do wyrażania pojęcia dobra, szczęścia, piękna, zdrowia, bogactwa i urodzaju; [...] wyrazy oznaczające mrok i chłód łączyły w sobie pojęcia zła, nieszczęścia, brzydoty, choroby, nędzy i nieurodzaju...”

hierarchicznych: 16a. główny — niegłówny, podrzędny i 16b. przodek — potomek. Przy czym, jak wskazują autorzy, wszystkie wymienione przeciwieństwa „ze specyficznego, rytualnego punktu widzenia należą do ogólniejszego przeciwieństwa sakralny — świecki”.

Tolstaja (2004: 557–558) zaznacza, że „zasada opozycji i polaryzacji binarnej, widzenia przeciwstawiająca alternatywne z punktu widzenia logiki cechy (*męski — żeński, góra — dół, wschód — zachód, życie — śmierć, początek — koniec* etc.), łączy się w tradycji kulturowej z mechanizmem gradualności, rozmieszczającym cechy na pewnej skali znaczeń (*młody — stary i młodszy — starszy, szybki — powolny i szybciej — wolniej* itp.)”. Według zawartości treściowej opozycje „mogą być nie tylko jakościowe (*prosty — krzywy, nowy — stary, wewnętrzny — zewnętrzny, parzysty — nieparzysty* itp.), lecz substancjalne, przedmiotowe (*niebo — ziemia, woda — ogień, światło — ciemność, zima — lato* itp.), akcjonalne (*spać — czuwać, iść — stać, zaczynać — kończyć, dawać — brać* itp.)”. W tym wypadku opozycje „są nierównoznaczne ze względu na swoją wartość i strefy wpływu”, a najbardziej uniwersalne wśród nich (*męski — żeński, prawy — lewy, swój — obcy, góra — dół* etc.) „wyróżniają się także wyższym statusem”. Od razu zaznaczymy, że człony opozycji *swój — obcy*, wyrażając w najprostszym wypadku relacje posesywności, mogą się komplikować, nabierając charakteru substancjalnego.

***Swój/obcy* w systemie opozycji binarnych języka i kultury ukraińskiej**

Opisana wyżej cecha opozycji binarnych polega na tym, że „w każdej konkretnej sytuacji jeden z elementów opozycji okazuje się być nacechowany pozytywnie, a drugi negatywnie”, co prowadzi do tego, że „wchodzą one w relacje ekwiwalentności, przyrównują się do siebie, zaczynają się zastępować i symbolicznie utożsamiać” (Tolstaja 2004, 557–558). Według Bielowej (2002: 425), opozycja *swój — obcy* koreluje „z takimi cechami, jak *dobry — zły, pobożny — grzeszny, czysty — nieczysty, żywy — martwy, ludzki — nieludzki (zwierzęcy, demoniczny), wewnętrzny — zewnętrzny*.”

Należy jednak zaznaczyć, że wzajemne związki pomiędzy różnymi parami opozycji binarnych właściwych dla pewnej kultury nie są równoważnościowe, ale tworzą pewne klastry wewnątrz tego systemu. Istotne dla współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury ukraińskiej wzajemne związki pomiędzy członami opozycji *swój — obcy* i innymi opozycjami binarnymi, tworzącymi klastry wewnątrz zwanego systemu, można ujawnić za pomocą eksperymentu skojarzeniowego (por. Martinek 2007). Wyniki eksperymentu eksplikują związek czło-

nów opozycji *swój* — *obcy* z korelatywnymi członami innych opozycji⁶, przy czym najmocniejszy jest związek między członami *wspólnoty* i *obcości*.

Tabela 1.

<i>свій</i> ‘swój’	<i>чужий</i> ‘obcy’
<i>чужий</i> ‘obcy’ 20%, <i>чужі</i> ‘obcy/obce’ 1%	<i>свій</i> ‘swój’ 23,4%, <i>свої</i> ‘swoi/swoje’ 1%
<i>близький</i> ‘bliski’ 2,8%	<i>далекий</i> ‘daleki’ 2,5%
<i>дім</i> ‘dom’ 13,6%, <i>рідний дім</i> ‘rodzinny dom’ 0,8%	<i>дім</i> ‘dom’ 6%, <i>ліс</i> ‘las’ 1,7%
<i>людина</i> ‘człowiek’ 1%	—
<i>день</i> ‘dzień’ 2%	<i>день</i> ‘dzień’, <i>нічний</i> ‘nocny’ 1%
—	<i>темний</i> ‘ciemny’ 1%, <i>чорний</i> ‘czarny’ 0,8%
<i>теплій</i> ‘ciepły’ 0,8%, <i>тепло</i> ‘ciepło’ 0,8%	—
<i>добре</i> ‘dobrze’ 2%, <i>добрий</i> ‘dobry’ 0,8%	<i>недобрий</i> ‘niedobry’ 0,8%, <i>поганий</i> ‘zły’ 0,8%, <i>погано</i> ‘złe’ 0,8%

Zwróćmy szczególną uwagę na wzajemne oddziaływanie na siebie opozycji *swój* — *obcy* z przestrzennymi przeciwstawieniami *близький* ‘bliski’ — *далекий* ‘daleki’ i *дім* ‘dom’ — *ліс* ‘las’, którego znaczenie dla rodzimych użytkowników języka i kultury potwierdza dość wysoka częstotliwość odpowiednich reakcji⁷ (zob. także w tabeli 4 nazwy różnych gatunków zwierząt będące reakcjami na bodziec *чужий* ‘obcy’).

Ponieważ, jak zauważa Kramsch (1998: 9–10), kultura ma heterogeniczny charakter, a członkowie jednej wspólnoty kulturowej różnią się pod różnymi względami, dalej rozpatrzmy, jak są strukturalizowane się strefy *swojego i obcego* w świadomości kobiet i mężczyzn będących rodzimymi użytkownikami języka i kultury.

***Swój/obcy*: podejście genderowe**

Bielowa (2002: 425) zaznacza, że wyobrażenia o „swojej” i „obcej” przestrzeni są ujmowane „na kształt koncentrycznych kół, przy czym w samym centrum znajduje się człowiek i jego najbliższe otoczenie (na przykład: człowiek-dom-zagroda-wieś-pole-las”); w odniesieniu do środowiska społecznego opozycja *swój* — *obcy* realizuje się w relacjach z różnymi poziomów: pokrewieństwo i powinowactwo (swój/obcy ród, rodzina), etniczność (swój/obcy lud, naród), język (język ojczyzny/obcy, dialekt), wyznaniowość (swoje/obce wyznanie, wiara), środowisko społeczne (swoje/obce społeczeństwo, stan).

⁶Por. listę opozycji binarnych, zaproponowaną przez Iwanowa i Toporowa (1965: 63–64).

⁷Por. z uwagą Kemmer (2006: 9) o tym, że „... związek między posiadaniem a lokalizacją jest niezwykle często spotykany we wszystkich językach świata”.

Tabela 2. свій 'swój'

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>особистий</i> 'osobisty' 2%	2%	<i>особистий</i> 'osobisty' 0,8%	0,8%
2	<i>ніс</i> 'nos'; <i>пеніс</i> 'penis' 1%	2%	<i>ніс</i> 'nos' 0,8%	0,8%
3	<i>голос</i> 'głos'; <i>сміх</i> 'śmiejch' 1%	2%	<i>вигляд</i> 'wygląd'; <i>вік</i> 'wiek'; <i>голос</i> 'głos'; <i>почерк</i> 'charakter pisma' 0,8%	3,2%
4	<i>розум</i> 'rozum'; <i>характер</i> 'charakter'; <i>харизма</i> 'urok osobisty' 1%	3%	<i>погляд</i> 'spojrzenie'; 'pogląd'; <i>стиль</i> 'styl' 0,8%	1,6%
5	<i>день</i> 'dzień'; <i>час</i> 'czas' 2%	4%	<i>робочий день</i> 'dzień powszedni' 0,8%	0,8%
6	<i>вибір</i> 'wybór'; <i>інтерес</i> 'zainteresowanie' 1%	2%	—	—
7	<i>ідентифікаційний код</i> 'numer identyfikacyjny'; <i>телефон</i> 'telefon' 1%	2%	<i>номер</i> 'numer' 1,7%; <i>гороскоп</i> 'horoskop' 0,8%	2,5%
8	<i>власний</i> 'własny'; <i>власність</i> 'własność'; <i>гаманець</i> 'portmonetka' 2%; <i>автомобіль</i> 'samochód'; <i>будинок</i> 'gmach'; <i>годинник</i> 'zegarek'; <i>двір</i> 'podwórko'; <i>зошит</i> 'zeszyt'; <i>папір</i> 'papier' 1%	12%	<i>будинок</i> 'gmach'; <i>власний</i> 'własny'; <i>власність</i> 'własność' 3,3%; <i>зошит</i> 'zeszyt' 2,5%; <i>одяг</i> 'ubranie' 1,7%; <i>вантаж</i> 'ładunek'; <i>гаманець</i> 'portmonetka'; <i>косметичний</i> <i>набір</i> 'zestaw kosmetyczny'; <i>портфель</i> 'teczka (portfel)'; <i>свєтр</i> 'sweter'; <i>чобіт</i> 'but' 0,8%	18,9%
9	<i>хліб</i> 'chleb' 1% ⁸	1%	<i>хліб</i> 'chleb' 0,8%	0,8%
10	<i>дім</i> 'dom' 7,8%	7,8%	<i>дім</i> 'dom' 5,8%; <i>рідний дім</i> 'dom ojczysty' 0,8%	6,6%
11	<i>рідний</i> 'rodzony, ojczysty' 3,9%; <i>родина</i> 'rodzina' 2%; <i>мама</i> 'matka'; <i>рід</i> 'ród'; <i>своєж</i> 'szwagier'; <i>як рідний</i> 'jak rodzony' 1%	9,9%	<i>рідний</i> 'rodzony, ojczysty' 9,1%; <i>чоловік</i> 'mężczyzna, mąż' 2,5%; <i>родич</i> 'krewny' 1,7%; <i>своєж</i> 'szwagier' 0,8%	14,1%
12	<i>друг</i> 'przyjaciel' 2,9%; <i>чоловік</i> 'mężczyzna, mąż' 2%; <i>знайомий</i> 'znajomy'; <i>людина</i> 'człowiek'; <i>товариш</i> 'towarzysz' 1%	7,9%	<i>друг</i> 'przyjaciel'; <i>хлопець</i> 'chłopiec' 1,7%	3,4%
13	<i>народ</i> 'naród' 2%	2%	—	—
14	—	—	<i>світ</i> 'świat' 0,8%	0,8%

Reakcje skojarzeniowe otrzymane w odpowiedzi na bodziec *свій* 'swój' pozwalają eksplikować takie znaczenia tego wyrazu: 'co należy do mnie'; 'to, co dotyczy mnie bezpośrednio'; 'co jest mi właściwe'; 'realizowane przeze mnie, osobi-

⁸Jak zaznacza Masłowa (2001: 38), chleb obowiązkowo musi być „swój”, to znaczy zdobyty własną pracą; jedzenie cudzego chleba się potępia.

ście, samodzielnie’; ‘to, co jest w osobistym posiadaniu; własność; własne’; ‘ten, co jest ze mną w stosunkach rodzinnych, przyjacielskich czy innych bliskich stosunkach lub jest powiązany przez miejsce zamieszkania, wspólną pracą, wspólne przekonania itp.’⁹ Zob. tabela 2¹⁰.

Na ogół uzyskane reakcje pozwalają ustalić różny stopień ważności wyodrębnionych aspektów dla respondentów płci męskiej i żeńskiej. Dla kobiet sfera osobistej własności okazuje się ważniejsza niż dla mężczyzn, inny jest także „zestaw” przedmiotów wchodzących w jej skład (tabela 2: 8); ważniejsze dla kobiet są cechy charakteryzujące wygląd zewnętrzny, a dla mężczyzn cechy charakteryzujące sferę mentalną (tabela 2: 3–5). Dla kobiet więzy rodzinne są istotniejsze niż dla mężczyzn, a dla mężczyzn ważniejsze są powiązania towarzyskie i socjalne (tabela 2: 11–12). Oprócz tego, reakcje respondentów płci męskiej, inaczej niż reakcje kobiet (tabela 2: 13), wyraźnie eksplikują aspekt etniczny (tabela 2: 14).

„Swoj” krąg może być zakreślony przez deiktyczne środki językowe. Mogą one być psychologicznymi ekwiwalentami bodźca *свій* ‘swoj’ (tabela 3: 1), bądź też jego opozycjami (tabela 3: 2, 3). Wobec tego, w zakresie bardziej ogólnego przeciwieństwa *свій* ‘swoj’ — *чужий* ‘obcy’ można wyodrębnić szczegółowe przeciwstawienie *мій* ‘mój’ — *твій* ‘twój’.

Tabela 3. *свій* ‘swoj’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>мій</i> ‘mój’ 3,9%	3,9%	<i>мій</i> ‘mój’ 9,1%; <i>моє</i> ‘moje’ 0,8%	9,9%
2	<i>не твій</i> ‘nie twój’ 1%	1%		
3	<i>твій</i> ‘twój’ 1%	1%	<i>твій</i> ‘twój’ 3,3%	3,3%

Oprócz tego, uzyskane reakcje eksplikują znaczenie ‘właściwy tylko tej osobie, temu przedmiotowi; osobliwy, swoisty’ i ‘należyty, odpowiedni’¹¹ (zob. tabela 4).

Tabela 4. *свій* ‘swoj’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>належний</i> ‘należyty’ 1%	1%	<i>особливий</i> ‘osobliwy’ 0,8%	0,8%

Reakcje, wywołane bodźcem *обcy*, także pozwalają eksplikować podstawowe znaczenia słowa: ‘niewłaściwy komuś, niezwykle pod względem przejawów’ (tabela 5: 1); ‘to, co jest przedmiotem myślenia kogoś innego’ (tabela 5: 2); ‘to, czego doznaje ktoś inny, co przypada komuś innemu w udziale’ (tabela 5: 3); ‘należący do kogoś innego, nie własny, nie swój’ (tabela 5: 4–7); ‘niepołączony z kimś więzami

⁹Por. z leksykograficznym określeniem tego słowa w (BTCCYM: 1107).

¹⁰Pod wskaźnikiem *m* podawane są reakcje mężczyzn, pod wskaźnikiem *f* reakcje kobiet.

¹¹Por. z definicją leksykograficzną danego słowa w (BTCCYM: 1107).

rodzinnymi; nierodzinny’ (tabela 5: 8); ‘niemający bliskich stosunków z kimś, niepołączony wspólnymi warunkami życia, pracy, obcy’ (tabela 5: 9); ‘właściwy czemuś całkiem innemu; odmienny’; ‘rodem z innej miejscowości’; ‘dotyczący innego państwa, kraju; obcy’ (tabela 5: 10–13)¹², oraz niezannotowane w słownikach znaczenie ‘mieszkający na innej planecie’ (tabela 5: 14).

Tabela 5. чужий ‘obcy’

		<i>m</i>		<i>f</i>	
1	—			<i>голос</i> ‘głos’ 1,7%; <i>дотик руки</i> ‘dotyk ręki’ 0,8%	2,5%
2	<i>сон</i> ‘sen’; <i>чужі справи</i> ‘obce sprawy’ 1%	2%		<i>розум</i> ‘rozum’ 1,7%; <i>погляд</i> ‘spojrzenie, pogląd’; <i>сон</i> ‘sen’ 0,8%	3,3%
3	—			<i>біль</i> ‘ból’ 0,8%	0,8%
4	<i>день</i> ‘dzień’ 1%	1%		—	
5	<i>будинок</i> ‘gmach’; <i>віз</i> ‘wóz’; <i>галстук</i> ‘krawat’; <i>гаманець</i> ‘portmonetka’; <i>двір</i> ‘podwórko’; <i>мерседес</i> ‘mercedes’; <i>не власний</i> ‘nie własny’; <i>предмет</i> ‘przedmiot’; <i>річ</i> ‘rzecz’; <i>ровер</i> ‘rower’; <i>телефон</i> ‘telefon’ 1%	10%		<i>зошит</i> ‘zeszyt’ 3,3%; <i>одяг</i> ‘ubranie’ 1,7%; <i>гаманець</i> ‘portmonetka’; <i>конспект</i> ‘konspekt’; <i>оливець</i> ‘ołówek’; <i>телефон</i> ‘telefon’ 0,8%	8,2%
6	<i>дім</i> ‘dom’ 1%	1%		<i>дім</i> ‘dom’ 5%	5%
7	<i>нерідний</i> ‘nieswojski, nie rodzony’; <i>рідний</i> ‘rodzony, ojczysty’ 1%	2%		<i>не рідний</i> ‘nieswojski, nie rodzony’; <i>нерідний</i> ‘nieswojski, nie rodzony’; <i>рідний</i> ‘rodzony, ojczysty’; <i>чоловік</i> ‘mężczyzna, mąż’ 1,7%; <i>одна родина</i> ‘jedna rodzina’ 0,8%	7,6%
8	<i>людина</i> ‘człowiek’; <i>чоловік</i> ‘mężczyzna, mąż’ ¹³ 2%; <i>не свій серед своїх</i> ‘nie swój wśród swoich’ 1%	5%		<i>людина</i> ‘człowiek’; <i>хлопець</i> ‘chłopiec’ 1,7%; <i>друг</i> ‘przyjaciel’; <i>посторонній</i> ‘postronny, obcy’ 0,8%	4,2%
9	<i>пес</i> ‘pies’ 4,9%; <i>собака</i> ‘pies’; <i>хижак</i> ‘drapieżnik’ 2% ¹⁴ ; <i>птаха</i> ‘ptak’; <i>хижий</i> ‘drapieżny’ 1%	10,9%		<i>собака</i> 4,1%; <i>кіт</i> 0,8%	4,9%
10	<i>край</i> ‘kraj’ 4,9%; <i>Росія</i> ‘Rosja’ 1%	5,9%		<i>край</i> ‘kraj’; <i>місто</i> ; ‘miasto’; <i>острів</i> ‘wyspa’ 0,8%	2,4
11	<i>москаль</i> ‘Moskal’ 1%	1%		<i>іноземець</i> ‘obcokrajowiec’ 1,7%	1,7%

¹²Por. z definicją leksykograficzną danego słowa w (БТССУМ: 1384).

¹³Słowo *чоловік* ‘mężczyzna, mąż’ w języku ukraińskim jest wieloznaczne, w męskich reakcjach eksplikuje powiązania socjalne, a w żeńskich rodzinne.

¹⁴Reakcja *дрapієзник* tłumaczy się prawdopodobnie popularnością filmu „Obcy”, o czym świadczą szereg reakcji : *m. кіно* ‘kino’; *кінофільм* ‘film’; *слиз* ‘śluz’; *три* ‘trzy’ 1% — razem 4%, *f. фільм* ‘film’ 1,6%; *кіно* ‘kino’ 0,8% — razem 2,4%.

	<i>m</i>		<i>f</i>	
12	<i>мови</i> 'mowy, języki'	1%	—	
13	<i>світ</i> 'świat' 1%	1%	<i>світ</i> 'świat' 3,3%	3,3%
14	—		<i>інопланетянин</i> 'istota z innej planety' 0,8%	0,8%

Jak i w poprzednim wypadku (por. tabela 2), widoczna jest różnica w wartości znaczeniowej poszczególnych aspektów dla respondentów płci męskiej i żeńskiej. Niektóre aspekty obecne w reakcjach kobiet (zewnątrzne przejawy „obcości”, kontakt fizyczny z „obcym” czy jego emocje) nie były obecne w reakcjach męskich (tabela 5: 1,3). Sfera domu i więzy rodzinne (tabela 5: 6,7), podobnie jak w poprzednim wypadku, okazują się bardziej znaczące dla respondentów płci żeńskiej. Jeżeli chodzi o przestrzeń obcą, to w reakcjach mężczyzn silnie zaznacza się aspekt polityczny, a przejawy „obcości” w tym wypadku są bardziej skonkretyzowane, podczas gdy u kobiet ta sfera nie jest tak wyraźnie zarysowana (por. tabela 5: 10–13).

Bodziec *obcy* wywołuje również szereg reakcji deiktycznych, motywowanych relacją psychologicznego podobieństwa (tabela 6: 1) czy przeciwieństwa (tabela 6: 2), przy czym najczęściej pojawia się zaimek *mój* (z zaprzeczeniem czy bez niego), co świadczy o ważności przeciwieństwa „mojego” i „obcego” w świadomości mówiących.

Tabela 6. *чужий* 'obcy'

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>його</i> 'jego'; <i>не мій</i> 'nie mój'; <i>чийсь</i> 'czyjś' 1%	3%	<i>не мій</i> 'nie mój' 3,3%	3,3%
2	<i>мій</i> 'mój' 1%	1%	<i>мій</i> 'mój' 1,7%	1,7%

Uzyskane reakcje pozwalają na eksplikowanie zarówno różnych co do zakresu sfer *swojego* i *obcego*, jak i poszczególnych przeciwieństw wewnątrz tej opozycji.

Jak pisze Tolstaja (2004: 557–558), opozycje to „jeden z głównych mechanizmów planu treści w tradycji kulturowej, organizujący, porządkujący i strukturujący zestaw jednostek symbolicznego języka kultury, określający podstawowe parametry symbolizacji i oceny realiów świata zewnętrznego i samego człowieka”. Niebrzegowska-Bartmińska (2007: 313) charakteryzuje opozycje „jako podstawowy mechanizm porządkowania (strukturywania) obrazu świata”.

Prawdopodobnie o opozycjach binarnych można mówić jako o przejawach oddziaływania specjalnego mechanizmu kognitywnego (zob. Martinek 2007: 204), którego rezultaty mogą w różny sposób przejawiać się w różnych kulturach i nawet subkulturach. Opisana koncentryczność w strukturywaniu *swojej* i *obcej* przestrzeni dowodzi współdziałania procesów uogólnienia i uszczegółowienia znaczenia (zob. Geeraerts, Grodelaers, Dirven, Verspoor 2001: 53–59, 65) z kognitywnym mechanizmem, odpowiadającym za formowanie się opozycji binarnych.

Czy zawsze swój jest dobry, a obcy jest zły?

Wyżej już wspominaliśmy o związku poszczególnych opozycji binarnych z ogólniejszym przeciwstawieniem pozytywnego i negatywnego.

Rozpatrzmy wyniki eksperymentu. Reakcje na bodziec *swój* świadczą o tym, że wobec „swojego” wysuwamy szereg żądań (tabela 7: 1). Reakcje przedstawione w tabeli 7: 2 świadczą o tym, że jeżeli „swój” łamie normy, jego postępowanie jest oceniane bardzo negatywnie (tabela 7: 3).

Tabela 7. *свій* ‘swój’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>надійність</i> ‘niezawodność’; <i>належний</i> ‘należyty, właściwy’; <i>тримати слово</i> ‘dotrzymywać słowa’ 1%	3%	<i>надійний</i> ‘niezawodny’ 0,8%	0,8%
2	—		<i>рідке щось</i> ‘rzadkie coś’ 0,8%	0,8%
3	<i>обман</i> ‘kłamstwo’ 1%	1%	<i>зрада</i> ‘zdrada’; <i>шахрайство</i> ‘oszustwo’ 0,8%	1,6%

Reakcje na bodziec *obcy* także ujawniają połączony z tym pojęciem system zakazów dotyczących ingerencji w cudze sprawy (tabela 8: 1), naruszenia prawa własności (tabela 8: 2) czy zagarnianie cudzego terytorium (tabela 8: 3).

Tabela 8. *чужий* ‘obcy’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>пхати ніс у чужі справи</i> ‘wtykać (wścibiać) nos w cudze sprawy’ 1%	1%	—	
2	—		<i>взяти щось чуже</i> ‘wziąć coś cudzego’; <i>вкрадений</i> ‘ukradziony’; <i>каравай</i> ‘bochen’ 0,8%	2,4%
3	—		<i>іде</i> ‘idzie’; <i>не ходить</i> ‘nie chodzi’ 0,8%	1,6%

Liczby reakcji, które wprost eksplikują emocjonalną ocenę *swojego* i *obcego*, okazują się zróżnicowane ze względu na płeć respondentów. Bodziec *свій* ‘swój’ tylko u kobiet wywołał reakcje wskazujące na emocjonalny stosunek do swojego (tabela 9: 1) czy na jego charakterystyki emocjonalne (tabela 9: 2).

Tabela 9. *свій* ‘swój’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	—		<i>дорогий</i> ‘drogi’ 0,8%	0,8%
2	—		<i>добрий</i> ‘dobry’ 0,8%	0,8%

Tymczasem bodziec *obcy* wywołał znaczącą ilość emocjonalno-oceniających reakcji u respondentów obu płci. Otrzymane reakcje eksplikują stosunek do *obcego* jak do wroga (tabela 10: 1), którego trzeba się obawiać (tabela 10: 2), *obcy* wywołuje uczucie strachu i nieufności oraz może wyrządzić ból (tabela 10: 3,4). Nic dziwnego, że otrzymuje on ogólnie ujemną ocenę (tabela 10: 5). Z drugiej jednak strony reakcja *як свій* ‘jak swój’ (tabela 10: 6) eksplikuje możliwość pozytywnego stosunku do *obcego*.

Tabela 10. *чужий* ‘obcy’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>ворог</i> ‘wróg’ 2%; <i>ворожий</i> ‘wrogi’ 1%	3%	<i>ворог</i> ‘wróg’ 2,5%; <i>недруг</i> ‘nieprzyjaciel’ 0,8%	3,3%
2	<i>остерігатись</i> ‘obawiać się’ 1%	1%	<i>обережність</i> ‘ostrożność, oględność’ 0,8%	1,6%
			<i>омана</i> ‘złuda, kłamstwo, błąd’ 0,8%	0,8%
3	<i>антипатія</i> ‘antypatia’; <i>недовіра</i> ‘nieufność’ 1%	2%	—	
4	—		<i>біль</i> ‘ból’; <i>боязнь</i> ‘lęk, bojaźń, obawa’; <i>невпевненість</i> ‘niepewność’ 0,8%	2,4%
5	—		<i>поганий</i> ‘zły’ 0,8%	0,8%
6	<i>як свій</i> ‘jak swój’ 1%	1%	—	

Opisany negatywny stosunek do obcego prawdopodobnie jest ściśle związany z tym, że *obcy* odróżnia się od *swojego*, jest *inny* (tabela 11: 1). Znacząca liczba reakcji świadczy również o ważności jeszcze jednego aspektu: *obcy* jest nieznanym, nieznanym, niewiadomym (tabela 11: 2), chociaż i tutaj zaznacza się ambiwalencja (tabela 11: 3).

Tabela 11. *чужий* ‘obcy’

	<i>m</i>		<i>f</i>	
1	<i>інший</i> ‘inny’ 1%	1%	<i>інший</i> ‘inny’ 0,8%	0,8%
2	<i>невідомий</i> ‘nieznany, niewiadomy’; <i>незнайомий</i> ‘nieznajomy’ 1%	2%	<i>незнайомий</i> ‘nieznajomy’ 3,3%; <i>невідомий</i> ‘nieznany, niewiadomy’; <i>незнайомиць</i> ‘nieznajomy’ 0,8%	4,9%
3	<i>майбутній знайомий</i> ‘przyszły znajomy’ 1%	1%	—	

Część reakcji dotyczy sfery emocjonalnej, opisując emocjonalny stan *obcego* (tabela 12: 2), czy jego stosunek do *swoich* (tabela 12: 3). *Obcy* zajmuje odosobnione miejsce, jest on samotny i wyobcowany (tabela 12: 1). Przy czym otrzymane reakcje także nie są jednoznacznie negatywne (tabela 12: 4).

Tabela 12. Чужий ‘obcy’

m			f	
1	<i>самотний</i> ‘samotny’ 1%	1%	<i>відсторонений</i> ‘wyobcowany’; <i>ізгої</i> ‘odszerpieniec’; <i>самотний</i> ‘samotny’ 0,8%	2,4%
2	<i>сумний</i> ‘smutny’ 1%	1%	—	—
3	—	—	<i>байдужий</i> ‘obojętny’; <i>недобрий</i> ‘niedobry’; <i>нелюд</i> ¹⁵ 0,8%	2,4%
4	—	—	<i>нижній</i> ‘dolny’ 0,8%	0,8%

Większość otrzymanych reakcji oceniających wyraża pozytywny stosunek do „swojego” i negatywny stosunek do „obcego”, występują również reakcje eksplikujące ocenę ambiwalentną. Na ogół w tym zakresie występuje pewna asymetria, ponieważ ocena *obcego* jest wyrażona o wiele jaskrawiej niż pozytywna ocena *swojego*.

Zakończenie

Badanie struktur konceptualnych w świadomości współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury z zastosowaniem metody eksperymentu skojarzeniowego pozwala na otrzymanie psychologicznie relewantnych wyników. Z jednej strony otrzymane rezultaty świadczą o całości archetypowych refleksów dawnego systemu opozycji binarnych w świadomości mówiących, z drugiej zaś strony pozwalają one ujawnić procesy, zachodzące w korelatywnych strukturach konceptualnych: rozszerzanie i różnorodne zmiany w sferze *swojego* i *obcego*, obecność w obrębie wskazanej opozycji szczegółowych przeciwstawień, aktywne współdziałanie między korelatywnymi elementami różnorodnych opozycji. W szczególności, otrzymane reakcje eksplikują związek między elementami opozycji *swój* — *obcy* i opozycjami przestrzennymi *близький* ‘bliski’ — *далекий* ‘daleki’, *дім* ‘dom’ — *ліс* ‘las’, co pozwala mówić o istnieniu wzajemnie związanych klastrów wewnątrz całościowego systemu opozycji.

Procesy zachodzące w systemie opozycji binarnych (takie jak rozwój asymetrii, występującej w szczególności w ocenie emocjonalnej, czy w rozszerzanie sfery jednego z terminów opozycji), w równej mierze jak i ujawnienie genderowych różnic, wcale nie znoszą interesującego nas przeciwieństwa i nie obniżają jego wartości znaczeniowej dla użytkowników języka i kultury. Samo istnienie opozycji binarnych jest wynikiem oddziaływania mechanizmu kognitywnego o charakterze uniwersalnym, jednak — jak pisze S. Tolstojowa — „każda tradycja kulturowa kładzie własne akcenty i wprowadza swoją hierarchię opozycji” (Tolstaja 2004: 557).

¹⁵ *Нелюд* — „okrutny, złośliwy, bezduszny człowiek” (БТСУМ: 606).

Z drugiej strony, system opozycji binarnych nie jest sztywny — zachodzi w nim szereg zmian, uwarunkowanych współdziałaniem różnorodnych mechanizmów kognitywnych. Koncentryczność w strukturuowaniu *swojej* i *obcej* przestrzeni jest prawdopodobnie wynikiem współdziałania procesów uogólnienia i uszczegółowienia z mechanizmem kognitywnym, odpowiadającym za formowanie opozycji binarnych.

Bibliografia

- Derrida Jacques, 1977, *Of Grammatology*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Geeraerts Dirk, Stefan Grodelaers, Rene Dirven i Marjolijn Verspoor, 2001, *Co zawierają słowa: leksykologia // Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Red. Elżbieta Tabakowska. Kraków: Universitas. S. 45–74.
- Kemmer Suzanne, 2006, *Ludzkie poznanie a proces uszczegółowienia zdarzeń: Analiza wybranych uniwersalnych kategorii pojęciowych*. — Kraków: Universitas.
- Kramsch C., 1998, *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker Ronald W., 2002, *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*. 2nd ed. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Martinek Svetlana, 2007, 'RIGHT' and 'LEFT', or Binary Opposition as a Cognitive Mechanism. In: *Further Insights into Semantics and Lexicography*. Magnusson, Ulf, Henryk Kardela and Adam Glaz (eds.). — Lublin: Wydawnictwo UMCS. — P. 191–205.
- Newman John, 1996, *Give: a cognitive linguistic study*. (Cognitive linguistics research; 7) 2nd ed. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sweetser Eve, 1996, *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.
- Talmy Leonard, 2003, *Concept structuring systems*. In: *Toward a cognitive semantics*. Vol. 1. Cambridge (Mass.); London: A Bradford Book: The MIT Press.
- Аристотель, 1976, *Метафизика // Аристотель. Сочинения в четырех томах*. — Т. 1. — Москва: Изд-во социально-экономической литературы «Мысль».
- Афанасьев А. Н., 1995, *Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*. В 3 т. — Т. 1. — Москва: Современный писатель.
- Белова О. В., 2002, *Свой — чужой // Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Редколлегия: СМ. Толстая (ответственный редактор), Т. А. Агапкина, О. В. Белова, Л. Н. Виноградова, В. Я. Петрухин. Изд. 2-е. — Москва: Междунар. отношения. — С. 425–425.
- ВТССУМ — Бусел, В. Т. (ред.), 2004, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ — Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Горошко Е. И., 2001, *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*. — Харьков: Изд. группа «РА — Каравелла».
- Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н., 1965, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. — Москва: Наука.
- Леви-Стросс К., 2001 (1958), *Структурная антропология*. — Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс (Серия «Психология без границ»).

- Маслова В. А., 2001, *Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. — Москва: Издательский центр «Академия».
- Парменид, 1989, *О природе // Фрагменты из произведений ранних греческих философов*. Ч. 1. *От этических теокосмогоний до возникновения атомистики*. Москва: Наука.
- Толстая С. М., 2004, *Оппозиции семантические // Славянские древности: Этнолингв. словарь в 5 т.* — Т. 3. — Москва. — С. 557–558.
- Толстой Н. И., 1987, *О природе связей бинарных противопоставлений типа правый — левый, мужской — женский // Языки культуры и проблемы переводимости / Отв. ред. Б. А. Успенский*. — Москва: Наука. — С. 169–183.
- Ченки А., 1996, *Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // Вопросы языкознания*, № 2. — С. 68–78.
- Юнг К. Г., 1993, *Структура души // К. Г. Юнг. Проблемы души нашего времени*. М.: Изд. группа «Прогресс-Универс».
- Юнг К. Г., 1997, *Mysterium Copiunctionis*. — М.: Рефл-Бук; Киев: Ваклер.
- Юнг К. Г., 2002, *Паттерны поведения и архетипы // К. Г. Юнг. О природе психе*. — М.: Рефл-Бук; Киев: Ваклер. — С. 7–94.

Przetłumaczyła Oksana Łożyńska

THE US/THEM OPPOSITION IN THE CONSCIOUSNESS
OF NATIVE SPEAKERS OF UKRAINIAN

The author investigates, from the cognitivist perspective, the US/THEM opposition in the consciousness of contemporary native speakers of Ukrainian. The study aims to reveal the archetypal reflexes of an old semiotic system and the changes it has undergone in the conceptual structures of present-day Ukrainians. An associative experiment has been used for the purpose. On the one hand, the data show the importance of the US/THEM opposition for contemporary speakers of Ukrainian, and on the other reveal the processes which take place in correlative conceptual structures: the broadening and changes in the sphere of US (belonging to us) / THEM (belonging to them), numerous oppositions between those spheres and active dependencies between components of these oppositions. Associative reactions allow one to explicate the connections between the US/THEM opposition and those of CLOSE/DISTANT or HOME/FOREST, which points to the existence of interlinked clusters within a holistic system of oppositions. Also discussed are processes which take place in the system of binary oppositions (asymmetry, the broadening of one of the terms at the expense of the other) and genre-related differences in the conceptualization of US and THEM. The very existence of binary oppositions, though with different hierarchies in different cultures, is a result of the functioning of a cognitive mechanism as a universal one. For example, concentric arrangement in the structuring of the space of US and THEM is viewed as a result of the processes of generalization and specialization co-functioning with a cognitive mechanism responsible for the formation of binary oppositions.